

Dr Vaso TOMANOVIĆ

O BOKELJSKIM GOVORIMA

Bokeljski govori su granične nijanse dva različita dijalekta. Na severozapadnoj strani zaliva Boke Kotorske govori se hercegovačkim dijalektom do Oravca uključno (prema dosadašnjim opisima tako se govori samo do Perasta), a dalje na cijeloj jugoistočnoj strani zetskim. Govori severozapadne strane dosta su ujednačeni, ali pokazuju i neke razlike. Risanski, koji komunicira sa nikšićkim ima manje talijanskih reči, nešto više turskih, jače izražen trohejski ritam i dr., slično i ledenički, ubaljski i krivošijski, a ostali govori bliže moru, od Oravca (knjiž. Orahovca) do konavoske granice, jače se približuju govovima jugoistočne Boke velikim brojem reči romanskog porekla, pogotovo u mestima uzduž morske obale, gde se narod bavi ribarstvom i pomorstvom pa ima, među ostalim, mnoge reči za oznaku raznih pojmova iz pomorske i ribarske prakse. U severozapadnom delu, gde se glas *h* čuva nalaze se dve oaze sa izgovorom glasa *h* kao *g* i drugim nekim osobinama. Jedna je u Đuriću, na koju je upozorio M. Rešetar u studiji »Der shtokavische Dialekt« a druga u Strpu, (o kojoj sam poslao izveštaj SNA 1956. god.). Kad se ispituju ovi i drugi govori pokazace se i druge razlike. Interesantna je npr. osobina akcenta da se kratkosilazni akcenat produljuje u jačoj meri i da se u govoru ženskih nenaglašeni vokal kojim se završava krajnja reč u rečenici završava kadencijom koja pri kraju prelazi u uzlaznu intonaciju u falsetu (slušao sam jednu ženu iz južne Boke koja je od šale vešto oponašala ovu intonaciju). Govori južne Boke pokazuju neobično šarenilo. Tempo tih govora brži je nego tempo severnih; osobito se brzinom ističe govor Muljana. U narodnom govoru postoji poređenje: »govori brzo kao Muljanin«, ali i Krtoljani govore vrlo brzo, a u narodu se smatra da Strpljani najsporije govore. M. Rešetar je opazio da se u nekim bokeljskim govovima dugo *a* izgovara zatvoreno (kao *a^o* u Dubrovniku). Takvo *a* nalazi se i u govovima Luštice, što on ne spominje. Od govora poluotoka Luštice i Vrmca razlikuju se govori Grblja time što pokazuju više sličnosti sa daljim zetskim govovima sa kojima graniče i prema kojima prave prelaz.

Takva je crta i prenašanje akcenta sa poslednjeg otvorenog sloga na prethodni, bez promene intonacije: *ženà* > *žèna*. Govori spomenuta dva poluotoka i teritorije koja ih spaja vrlo su različni i razlikuju se od ostalih starim, neprenesenim akcentom i drugim osobinama. Osobito je interesantan poluglas koji se nalazi u krtoljskom govoru. Taj se poluglas nalazi i izvan ove teritorije, u govoru Dobrote. Opazio ga je, kako je poznato, najpre Vuk. Da se takav poluglas nalazi i u krtoljskom govoru postalo je poznato u nauci mnogo docnije uzgrednom konstatacijom u mom radu »Acc. pl. ličnih zamenica prvog i drugog lica: ni, vi (ny, vy)«. On se razlikuje od poluglasa u drugim zetskim govorima time što se izgovara kao neutralni vokal *ə* »sličan poluglasu pomoću kojeg izgovaramo pojedine konsonante kad hoćemo da ih izgovorimo same« (o. c.), a poznati poluglas u susednim zetskim govorima ide prema *e*, dok onaj u istočnoj Srbiji, kako se tvrdi, ide prema *a*. U ovim govorima čuva se i prasl. akuzativ plurala zamenica *ny, vy* (*y* > *i*), koje sam našao na čitavom poluotoku Luštici i na velikom delu poluotoka Vrmca kao i teritorije među njima (o. c.). O ovim oblicima, koji su i u drugim slovenskim jezicima iščezli, mislilo se da se u našem jeziku čuvaju još samo u krajevima istočne Srbije koji graniče sa bugarskim jezikom. Istisnuti su u drugim bokeljskim i ostalim zetskim govorima oblicima *ne ve*, ali jezik pisama upućivanih venecijanskim vlastima iz Cetinja, Kuča, Crmnice i Drobnjaka svedoči o njihovoj upotrebi do kraja XVII v. širom zetskog dijalekta i susednih hercegovačkih govora. Pored njih upotrebljavaju se svugde *ni, vi* s dativnim značenjem zbog čega lako mogu ostati neopaženi. Govori ovog područja razlikuju se među sobom nekim crtama: glas *h*, koji se čuva u govorima severozapadne Boke, u većini ovih govora prešao je u *g*, u Lastvi u Mulu u *v*. Jedino se čuva u Lepetanima, donekle u Tivtu, ali poneka reč sa *h* može se naći i u kojem drugom govoru. Osim spomenutih govora u drugim nema poluglasa, a mesto *ni, vi* u akuzativu govori se *ne, ve*; u jednim je vok. *r* uvijek kratko, a u drugim može biti i dugo (kao u severozapadnim govorima), u jednim je dugo *a* zatvoreno (*a^o*), a u drugim nije; *i* dr. Iz primera koji će se ovde navesti (ukoliko nije označeno mesto znači da su zabeleženi u Lepetanima) dobiće se približna slika ne samo ovih, nego i drugih bokeljskih govora, jer su im i pored razlika mnoge crte zajedničke (slovo u zagradi znači da je reč zabeležena bez tog glasa, ali da se on ipak ponekad izgovara); gubljenje glasa *j*: *zámít* (pored impf. *zaiñmati*); *dā(j)*, *nemō(j)te*, *(j)ěš*, *(j)este li? da jo(j) pošlju*; *(j)esām*, *(j)učēr(a)*, *āmo* < *aj(de)mo*, *đě(j)je bio?* U primerima *nā(j)zadnji*, *nā(j)lješi*, *nā(j)mlađa*, pitanje je je li *j* izgubljeno ili je oblik praslovenski superlativ sa *na-*; *v* se gubi ispred *r*: *čet(v)r**ti*, *čet(v)rtāk*, *t(v)rdđ*, *sōrnja* (tal. savorna), *s(v)rāb*, *manōra* (tal. manovra); intervokalno: *đā(v)o*, *đā(v)olji*, *-a*, *-e*, *zdra(v)o*, *brā(v)o* (tal. bravo) *ō(vo)liki*, *o(vo)lički*, *gō(vō)ri*, *dogō(vo)-*

riti se, lō(vo)rika (i rolika); pred vokalom: mrtāc, gen. mrcā, ōd g(v)o-
 žda, žūk(v)a, cr**k(v)u, smok(v)u, žimi (< živ mi); pred konsonantom:
 stā(v)lja, zaba(v)ljaju se, odole dodole, o(v)đenaka; nazal na kraju rije-
 či: nijesā(m), tako sa(m)vi čula; i sada jā(n) (< jedan); p pred s: sovāt,
 osovāt; t iza s na kraju riječi: mas(t), kos(t); i na kraju infinitiva: ufa-
 tit(i), dōc(i) (u drugim radovima beležio sam uvek infinitive bez kraj-
 njeg i, jer se ono vrlo rijetko čuje, ali treba naglasiti da se i nije
 potpuno izgubilo); t, ć: grīs(t), pō(ć), dōću; gubljenje čitavog sloga:
 o(češ)li, vi(di)š. Umetanje v: uvjēst, uvjēde, uvio, uvjēla; j: vijō(j)lica;
 (j)usta, Konavōjka; m: dumbrava, su(m)prāšica, polu*mbrat, po-
 lu*msestra; n: dundūk, inkōna, tundijer, ronkēta (tal. racchetta).
 Negde je možda -un- refleks praslov. o gde je nazalna komponenta
 osnažena i sačuvana radi ekspresije zvuka: gūndalo, gūndet (u knjiž.
 j. metaf. gundati), dundūk; partikule: tu*(n), tu*n(a), odōle(n), otolen-
 (a), onđe(n), onđen(a), onđena(k), unđena(ka), ovudijer, ovudijera(ka),
 onudijer, onudijer(a), undijera(ka), tundijer, tundār, odovoda(r), odo-
 nuda(r), ozdola(ka), doljefna), doljena(ka), đnda(r), đndar(a), ondara-
 (ka), sada(ka); ovi(zi), ti(zi), oni(zi), njeki(zi); d: z(d)reo, sa z > ž:
 ždrāk. Refleks ě u ovim govorima izgovara se kao je, ije: pjesma,
 dijete. Retki su slučajevi otstupanja, kao u ovdēn, ondēn (Luštica,
 Grbalj), jaštreb (Vuk); kulin (Lep., Dobrota; Dubr. kulijen). Najno-
 vije jotovanje: čepanica, četāt, iščetā, čēla, čio, (i ščēla, ščēo < htje-
 la, htio), čēnje (cjenje), děljat, zaviđet, šest(i), izēs, izjēs (Đurići, po
 Rešetaru), ides (Kamenari), ali ponegde se čuva i starije stanje: sjedi,
 i dr. Pravilan refleks ě čuva se u oblicima kijem, čijem. Analogijom
 je dobijeno — ije — u oblicima gde ranije nije bio ě kao: zelenijem,
 zelenijeh, zelenijem(a), i dr., moijem, moi Jeh, moijem(a) i dr. prema
 oblicima: tijem, tijeh, tijem(a), gde je ranije bio ě. Tako su svi oblici
 sa nastavkom — im-, ih-, -im(a) dobili — ije — mesto i. Prasl. joto-
 vanje kao u stsl.: letu*šte (perad), letu*šti lov (Grbalj), đavolom
 (đavolima) obēstan. Epentetsko l nestalo: zēmja, kopje, dībji, slom-
 jēn (pored slomljen), ja učer pjēh travu; ć > j: pokujstvo, mogu*j-
 stvo, a j će biti od ć i u Dobrojka, Tivajka (Dobročanin, Tivčanin);
 prema ovome i Konavōjka; ѣ > o: so toga, so tijema nožicama;
 ѣ > u: sušto; o > u: bubōvnik (bobovnik), undār, undē, undēna, un-
 dījer; ѡ > ar: arđa, arđakva, arvat se (prema Rešetaru, na Prčanju);
 ѣ > ru: druvā, trubūh (drva, trbuh); pred o (> l): zāparo, doparo, u-
 paro, umaro, (Lastva, Prčanj; u Lep.: zap̄ro, itd.; dobijanje
 pr**pni se (priprni se); l se čuva iznimno: ozdol, bal, bakul, oltar
 (pored otar), ali dolac, g. doca; v > b: bresina, breteno (Prčanj,
 Rešetar), brijeme, ablija (avlija), dībja metvica; g > h: prah (prag),
 snījeh (snijeg); s > š: jaštreb, šmreka, šparog; z > ž: žglob; s > c:
 cmōlā, ckladni; m > n na kraju reči: ja znan, kada ja dođen, ali
 postoje slučajevi gde se m delimično asimiliralo s glasom koji iza
 njega dolazi, kao u zinski, pa je teško zaključiti, kako je došlo do

ove promene u pojedinim slučajevima, npr.: *zbogomte, molin te, ne znam ti ja; sedandesêt, osandesêt*, iako ovi brojevi često, i kad stoje pred vokalom, imaju *n*: *sedanîpo, osanîpo*, a i kad su sami: *sedan, osan*; asimilacija konsonanata: *vn > mn*: *lōmnîca* (lovnica), *odâmnâ, crkomnâ, srâmnîti*; *s > š*: *š njim, šljez, šljezina, šnjela sam*; udaljena asimilacija: *dudačak* (dugačak), *užeži, bâbit* (vabiti), *četeri* (četiri); disimilacija: *énj > tnj*: *božitnjak* (i božićnjak), *notnjik* (cvijet noćni); *mn > vn*: *osâvnaest*; udaljena dis.: *lebrō, sūkveni* (sukneni); gubljenje kons. *š, r* ispred *č*: *kočurîna* (< koščurina), *pračëvina* (i prasac, g. *praca*), ufatiću te za *pečîn* (perčin), *Kôčula, Kočulânin, kočulânski, Mačînko* (< Marčinko); kontrakcije: *orō, posō, kotō*, ali *žào, dâo, stojào, čekao*; *grōtâ* (Prčanj *gregota*, po Rešetaru), *kozōca* (kozaoca), *zōva* (zaova), *sōpa* (sâopa, Luštica; tal. *salpa*) *nōmpalo* (Prčanj po Rešetaru; Lep. *nâompalo*); *jedanês, dvanaês, jedanaêsti, dvanêsti* (po Rešetaru na Prčanju i u Perastu; u Lep. *jedânaest, dvânaest*); *kâi* (kao i), *ki*: *ki da je on lud, koga* (kojega); metateza: *gi* (< *ig < ih*), *pokōnji* (pokojni), *nânko* (nakon), *sulundât* (suludan), *očelîmo?* (očemo li), *bilîsmo?* (bismo li); analogije: *devojkî, slugî, mačekî* (ređe: *bužaki, čibukî, takî*, n. pl. (prema *k, g, h* u drugim padežima), *h* u gen. pl.: *mîšah, crvîh, mačakah* (prema *h* u gen. pl. zamenica, prideva, kao i lok. pl. iste reči); *-ma* — u *jajma, konjma* i dr. prema dat. instr. duala imenica tipa *kostîma, kamenîma*); *puđ* (put, predl. kao *od* prema *nad* i dr.), *proz* (prema *pro* —), *pravetan, nepravetno* (prema pametan i dr.), *krcatâna* (barka krcatana čeljadi; prema punana, kao što je *krcata* prema *puncata*), *bačit(i)* prema bačen), *lèži* (i *lezi*; prema *ž* u trećem licu).

Među bokeljskim govorima postoje mnogobrojne razlike, ali postoje i mnoge sličnosti koje su se nasledile ili su tokom vremena nastale: glasovi *é, ð* koji su se dobili u rečima najnovijim jotovanjem (čerati, devojka) kao i novi glasovi *š, ž*, dali su zajednički kolorit ne samo ovim govorima, nego i na širem planu, zetskom i hercegovačkom dijalektu, i pored toga što se u pojedinim slučajevima čuvaju grupe *tj, dj, sj, zj*. Zajedničku osobinu predstavljaju i oblici *ovi, oni* (mjesto ovaj, onaj), *moijem(a) moijeh, dobrijem, dobrijeh*, i dr.; pojedinačni akcenti, kao *kopâm* (kôpâm) i razne akcenatske analogije (v. Akc. u govoru Lep.), vrlo česta upotreba pripovedačkog imperativa i aorista, čuvanje kratkog plurala (posli, mači, trōški); nerazlikovanje kretanja uz predloge (*idem u Kotor, živim u Kotor*); u leksici pojedine reči: *ajde éa, potla*, uzvik *viđi ð!* i dr., mnogobrojne reči romanskog porekla i od njih pomoću raznih naših afiksa izvedene nove reči, i dr.

I pored jačih razlika, koje pokazuju zbog pripadanja različitim dijalektima, ovi nam govori davaju pravu sliku jezičkog jedinstva u raznolikosti.

* * *

Ovaj prikaz bokeljskih govora, kao referat za Kongres folklorista Jugoslavije u Herceg-Novom 1969. dat je u kratkim crtama zbog ograničenosti prostora predviđenog za referate.

LEA SIFFRADIO
N a p o m e n a: Slovo ispred * akcentirano je dugim silaznim, a slovo ispred ** kratkim silaznim akcentom.

Résumé

DES DIALECTES DES BOUCHES DE KOTOR

Dr Vaso TOMANOVIĆ

Dans cette étude on précise la limite entre le dialecte d'Herzegovine et celui de la Zeta dans les Bouches de Kotor et l'on expose leurs caractéristiques. A côté des caractéristiques qui différencient ces dialectes entre eux et certaines naunces de langage ressortent les caractéristiques communes développées dans les rapports réciproques.